

HORVÁTH TERÉZIA

**Korabinszky János Mátyás és fő műve:
a Geographisch-historisches und Produkten
Lexikon von Ungarn**

A magyar felvilágosodás új értelmiségi réteg kialakulását eredményezte s ez a réteg mind létszámát, mind szakképzettségét tekintve előrelépést mutatott a megelőző korszakokéhoz képest. Ennek az új értelmiségnek a képviselője Korabinszky János Mátyás is.

Munkássága igen sokirányú: foglalkozott pedagógiával, írt nyelvészeti műveket, újságot szerkesztett, térképeket készített, de legkiemelkedőbbek földrajzi – történeti, honismereti munkái. Pályaképének felvázolása hozzájárulhat a kor értelmiségének általános jellemzéséhez is, hiszen élete jól példázza e réteg társadalmilag függő helyzetét: mindig az udvar és felvilágosult nemesek pártfogását kellett keresnie, támogatás híján több munkája kéziratban maradt, s ahogy a kortárs írta róla: „élete örök harc volt az élet nehézségeivel, állandó küszködés egy hön áhított cél elérése érdekében, amely minél inkább közeledni látszott, annál inkább távolodott tőle.”¹

Munkámban felhasználtam Korabinszkynek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött önéletrajzát² és emlékkönyvét³, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában található térképeit, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és az Egyetemi Könyvtárban őrzött nyomtatott műveit — különös tekintettel *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* című munkájára⁴ —, valamint az

¹ BREDETZKY, [Samuel]: *Johann Matthias Korabinsky* = *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*. Wien, 1811., IV. Bd. 234. (A német forrásanyagot és a német nyelvű szakirodalom megállapításait saját fordításomban közlöm.) — A felvilágosodás kori értelmiségről általában l. KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980. Akad. K. 322–323.

² KORABINSKY, J. M.: *Privat-Nachricht an Menschenfreunde*. OSZKK Quart. Germ. 869. — 31 számozott lapból álló kötetes kézirat sok áthúzással, javítással. É. n., h. n., de abból, hogy életét a bécsi házitanítósnak írja le, valamint az „itt Bécsben” kifejezésből arra következtethetünk, hogy Korabinszky az 1790-es évek második felében, vagy az 1800-as évek elején írta ezt az önéletrajzát, Bécsben. A biográfia ismeretében valószínűnek tartom, hogy Korabinszky életrajzírói is ezt a forrást használták fel.

³ Uő.: *Fortsetzung des Ehrendenckmahls*. Album. OSZKK Oct. Germ. 233.

⁴ Uő.: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786. Weber — Korabinsky. 858.

ezekre vonatkozó egykorú — főként német nyelvű — kritikákat és az újabb szakirodalmat.

I. Korabinszky János Mátvás pályaképe

Korabinszky János Mátvás 1740. február 23-án született Eperjesen, s itt kezdte tanulmányait is. Szüleit korán elvesztette. Családjára vonatkozóan sajnos semmilyen adatot nem találtam, de életrajzából kitűnik, hogy polgári származású volt. 1756-tól a pozsonyi líceumban tanult, ahol kóruszolgálatot is vállalt. Szorgalmas és kitartó volt — írja önéletrajzában —, ezért 1759-től tanárként alkalmazták: a sexta tanítója mellett volt adjunktus tíz évig. Közben lakásán saját erőből leányiskolát állított fel, ahol a tudományok oktatása mellett az országban beszélt nyelvek tanítására is nagy hangsúlyt helyezett. Ez utóbbi törekvését egyik életrajzírója még 1803-ban is egyedülállónak tekinti.⁵ Emellett nemes kisasszonyokat (pl. három Pálffy-lányt) otthonaikban tanított földrajzra, írásra és — azokat, akiket kifejezetten ilyen céllal küldtek a szomszéd megyékből Pozsonyba — német nyelvre. A leányiskola csak két évig működött, mert irigyei megbuktatták, és Pozsony városától sem kapott pénzbeli támogatást. Először konviktussá alakult, de rövid idő múlva ez is megszűnt. Ezekben az években Korabinszky — önéletrajza szerint — összesen több mint ezer gyereket tanított.

1769-ben a további zaklatások elől az akkor dán kézen lévő Oldenburgba utazott, nagybátyjához. Útjának állomásait a *Fortsetzung des Ehrendenckmahls* 1769. évi bejegyzéseinél követhetjük nyomon. Járt Drezdában, Berlinben, Potsdamban, Halléban, Lipcsében, Brémában, Hamburgban, Koppenhágában, Lübeckben. Hogy pedagógiai ismereteit gyarapítsa, német pedagógusokat, valamint dologházakat, gyárakat, szegény- és árvaházakat látogatott meg. Ezekről az intézményekről írásokat, tervrajzokat, térképeket is gyűjtött. A pozsonyi Öser családnak írt levelében hallei és berlini élményeiről számolt be.⁶ Útja során több állásajánlatot is kapott. Justus von Berger dán udvari orvos Koppenhágába hívta nevelőnek Holk grófhhoz, Peter Miller Göttingenbe egy polgári iskolába tanítónak, nagybátyja pedig vagy utódjául állította volna a papi hivatalban, vagy Amszterdamban szerzett volna neki megélhetést. Korabinszky azonban Gottfried Schwarz iglói származású professzor meghívását fogadta el

⁵ BREDETZKY, Samuel: *Etwas von den Lebens-Umständen des Herrn J. M. Korabinsky*. = Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungern. Hrsg. von Samuel Bredetzky. 2. Bd. Wien, 1803. Camsianische Buchhandlung. 27.

⁶ GRÄFFER, Franz: *Korabinsky über literarische und artistische Celebritäten*. Den 16. Sept. 1769. = Österreichische Blätter für Literatur und Kunst. 1. Jg. 1844. Beiblatt Nr. 1. 6–7. Ismerteti Korabinszky levelének tartalmát, de nem utal arra, hogy hol található a levél.

a rintelni egyetemre, ahol teológiát, filozófiát, matematikát, történelmet és természetrajzot hallgatott. Tanárai közül pártfogóját, Schwarzot emeli ki. Emellett házitanítói állást vállalt Hammerstein bárónál.

1772-ben hagyta el Rintelnt az ottani Irodalmi Társaság diplomájával, amelyben igazolják, hogy a Társaság Korabinszkyt rendes tagjai közé felvette, és méltatják a könyvgyűjtemény felügyelőjeként végzett szorgalmas munkáját.⁷ Rintelnből Brémába ment, majd egy pozsonyi polgár hívására visszatért Pozsonyba. Visszatérésének pontos dátumát nem ismerjük. Korabinszky németországi útja ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, amely szerint felvidéki evangélikus ifjak külföldi tanulmányaikat elsősorban német egyetemeken végezték. Igaz, nem a rintelni egyetem vonzotta a 18. század második felében a legtöbb magyar hallgatót, hanem sokkal inkább a göttingeni, a jénai és a hallei.⁸

Pozsonyba érve rossz hír fogadja Korabinszkyt: pénzét őrző rokona tönkrement, s így az ő vagyona is elveszett. Le kellett tehát mondania arról, hogy visszautazik Németországba és ott tanul tovább. Újra házitanító lett, ezúttal a pozsonyi Vörös családnál, majd Landerer Mihály könyvkereskedő üzletébe lépett be. Hogy ez pontosan melyik évben történt, arra nincs adatunk. Landerer Mihály volt a tulajdonosa és kiadója a *Pressburger Zeitung*nak is, amelynek Korabinszky 1774-ben lett a szerkesztője, és tíz éven át végezte ezt a munkát. Sajtótörténetünk leghosszabb életű újságja 1764-től 1929-ig jelent meg, és a legújabb európai és hazai eseményekről, aukciókról, könyvekről tájékoztatott, eleinte hetente kétszer, szerdán és szombaton. Az 1770-es évektől helyet kaptak a lapban a hazai tudományos élet eseményei is, a „Gelehrte Nachrichten” című rovatban. Első szerkesztője Karl Gottlieb Windisch volt, aki később a magisztrátus kijelölt tagjaként a lap cenzúrázását végezte. Miután Korabinszky vette át a szerkesztést, élénkülés figyelhető meg az újságban. Különösen a belöldi híryanagy lett sokrétűbb, gazdagabb.⁹ Windisch életrajzírója viszont úgy látja, hogy Korabinszky megpróbált megfelelni a tömegigényeknek, míg Windisch inkább emelni akarta a színvonalat.¹⁰

Ugyanebben az időben, az 1770-es évek első felében dolgozta át, majd adta ki Korabinszky Bél Mátyás *Der ungarische Sprachmeister* című nyelvtanát, melynek 1779. évi kiadását Rát Mátyás, a *Magyar Hírmondó* szerkesztője nézte át.¹¹ Ez a munka felvilágosodás kori nyelvészetünk két fő tendenciája — a gyakorlati célú nyelvtanok megjelenése és az összehasonlító nyelvtudomány fejlődése

⁷ A diploma eredetijét l. *Fortsetzung des Ehrendenckmahls*. 37. Korabinszky erről készített másolatát l. *Privat-Nachricht an Menschenfreunde*. 29.

⁸ KOSÁRY Domokos: i. m. 517.

⁹ *A magyar sajtó története*. Szerk.: KÓKAY György. I. kötet. Bp. 1979. Akad. K. 59–62.

¹⁰ VALJAVEC, Fritz: *Karl Gottlieb von Windisch*. München, 1936. Verlag Max Schick. 28.

¹¹ KORABINSKY, J. M.: *Der ungarische Sprachmeister*. Pressburg, 1774. Landerer. További kiadások: 1779, 1787, 1793, 1800, 1805. A könyv sem az OSZK-ban, sem az MTA Könyvtárában, sem pedig az Egyetemi Könyvtárban nem található meg, így nem tudtam vizsgálni.

— közül az előbbihez kapcsolódik.¹² A könyvnek nagy sikere volt, több kiadást ért meg, és rendszeres használatát a nyilvános iskolákba is bevezették.

Ezt követően jelentette meg Korabinszky *Almanach auf das Jahr 1778.* című művét.¹³ Az előszóban kifejti célját, mely szerint sok hasznos ismeretet akart nyújtani nemcsak a honi lakosoknak, hanem a külföldieknek is. Leírja, hogy munkája helyességét tapasztalt, nagyhírű emberek ellenőrizték, de nem nevezi meg őket.

Az *Almanach* első része az időszámításról szól, a *Privat-Nachricht* szerint azonban ezt nem ő, hanem Hell Miksa udvari csillagász írta. Korabinszky nap-tárt is akart csatolni hozzá, ezt azonban nem nyomtatták ki. Ezután a magyar királyok névsora következik, Árpád-házi, vegyes-házi és osztrák uralkodóházi beosztásban. Táblázatot közöl a latinul, németül és magyarul író hazai szerzőkről, majd megadja, milyen művekben található a magyar nádorok képmásai. Ugyancsak táblázatban foglalja össze Szent István és III. András uralkodásának történetét. A következő részben magyar egyháztörténetről ír, felsorolja a püspökségeket, kolostorokat. Ezt követően megadja a világi méltóságok rangsorát, majd felsorolja kora főnemeseit. Bemutatja a kormányzati és bírósági szervezetet; külön fejezetet szentel a kamarának. Betűrendes jegyzéket ad kora ismert magyar tudósairól, azokat sem hagyja ki, akik külföldön éltek. Ismerteti az új nevelési rendszert, a *Ratio Educationist*. Leírja Magyarország vízrajzát, borászátát, bányászatát és ásványkincseit. Helységnévtárat közöl az ország legfontosabb településeiről, amely azonban csak A-tól K-ig terjed. Táblázat mutatja be a magyar érdemeket, megadva értéküket és összehasonlítva őket a németekkel. Végül időrendben sorolja fel a legnagyobb országos vásárokat. Valóban hasznos és sokoldalú — történeti, kormányzati, kulturális, földrajzi, gazdasági — ismereteket nyújt tehát az országról e munka, melyet bizonyos vonatkozásaiban a *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* előzményének tekinthetünk. Findura Imre szerint Decsy Sámuel 1795-ben Bécsben megjelent *Magyar Almanak* című művéhez is Korabinszky *Almanach*-ja adott ösztönzést.¹⁴

Következő, Pozsony városát bemutató és szintén a földrajzi-történeti, honismereti művek közé sorolható könyvét Korabinszky eredetileg négy kötetesre tervezte. Ebből azonban csak az első kötet jelent meg, 1786-ban, a többi

¹² KOSÁRY Domokos: i. m. 589–590.

¹³ KORABINSKY, J. M.: *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778.* Wien—Pressburg, 1778. Verlag der Gessellschaft. 434.

¹⁴ FINDURA Imre: *Úttörő statisztikusaink emlékezete* = Kelet Népe. 2. évf. 1876. 241. sz. 1. — Az almanach eredetileg csillagászati táblázatokat is tartalmazó kalendárium volt, de a 18. századtól az ismeretterjesztő majd a szépirodalmi fejezetek fokozatosan kiszorították a naptári részt. Korabinszky *Almanach*-jában is az ismeretterjesztő részekben van a hangsúly, a gazdaságra és az ország politikai berendezkedésére vonatkozó fejezetek, valamint a helységnévtári rész pedig már a leíró statisztika irányába mutatnak. — Az almanachról általában l. *Magyar Irodalmi Lexikon.* Főszerk.: BENEDEK Marcell. 1. kötet. Bp. 1963. Akad. K. 26.

kéziratban maradt.¹⁵ A bevezető részben a város általános leírása olvasható a legrégibb lakók nevével, valamint itt találjuk azoknak a szerzőknek a listáját is, akik eddig Pozsonyról írtak. Az első fejezet a város részletes topográfiai leírása (utcák, épületek, háztulajdonosok neve, házak mérete stb.), a második a lakosságot mutatja be (lélekszám, születési, házassági és halálozási adatok, nyelv, viselet). A kötet melléklete egy Pozsonyt és környékét mutató térkép. A második kötet ismertette volna a város történetét és hivatalait, a harmadik vallási és kulturális életét, a negyedikbe pedig az ásvány-, növény- és állatvilág, a szokások és az érdekességek leírása került volna. A második kötet kéziratos anyagából egyes várostörténetre vonatkozó részek az *Ungrisches Magazin* és az *Iris* című folyóiratokban jelentek meg nyomtatásban.¹⁶

Hogy miért maradt el e kötetek kiadása, azt a szerző további életútja magyarázza. 1780-ban Korabinszky könyvkereskedői engedélyt kért a városi magisztrátustól, amely a tanács egy tagjának ellenzése miatt a kérelmet a Helytartótanácsához utalta. (Korabinszky egyébként már korábban is foglalkozott könyvkereskedéssel, pl. az aszódi Podmaniczky-könyvtárba szállított köteteket.) A pozsonyi könyvkereskedők rossz szemmel nézték a versenytárs megjelenését, és sikerült elérniük, hogy az ügy évekig húzódott. Közben Korabinszky Benczur városi tanácsos ajánlatára ezer forintért megvette az árvaház részére lefoglalt könyvtárat, amelyet előzőleg ő becsült fel, és amelyet a város már többeknek felajánlott megvételre. Korabinszky nem tudott azonnal fizetni, sőtora vállalt érte kezességet. Kereskedői engedély hiányában a könyveket nem tudta eladni, a kamatokat azonban fizetnie kellett. Elhatározta tehát, hogy újra nagybátyjához utazik, támogatást keresni.

Az úton nemcsak könyvkereskedőkkel ismerkedett meg, hanem ismét el látogatott nevelőintézetekbe is: járt a szabadkőművesek drezdai iskolájában, a süketek intézetében Lipcsében, egy magdeburgi kereskedelmi iskolában, a hallei és potsdami árvaházban, a berlini énekiskolában, a prágai zsidóiskolában, sőt felkereste Rochow híres falusi mintaiskoláját Reckahnban és Basedow dessauai intézetét, a Philantropiumot is. Bredetzky Sámuel szerint Korabinszky átvette a filantropisták, Basedow, Campe és Salzmann módszereit, (az élő idegen nyelvek oktatását már leányiskolájában bevezette) és bár pedagógiai munkái nem érték el a kor színvonalát, mégis az elsők közé tartozott, aki felismerte a protestáns elemi oktatás hibáit, hiányosságait. Az egész hazai evangélikus

¹⁵ KORABINSKY, J. M.: *Beschreibung der königlichen ungarischen Haupt-Frey-und Krönungsstadt Pressburg. I. Theil.* Prag, 1785. Schönfeld. 137.

¹⁶ *Beiträge zur Geschichte der königl. Freyen Stadt Pressburg* = *Ungrisches Magazin*. 1781. I. Bd. 1. St. 114–120. és 1781. I. Bd. 2. St. 241–246. — RUMY Károly György: *Beiträge zur Geschichte der königlichen Freystadt Pressburg* = *Iris*. 4. évf. 1828. 33. sz. 131–132., 34. sz. 134–136., 35. sz. 139–140., 36. sz. 142–143., 37. sz. 146–148., 39. sz. 155–156., 40. sz. 158–160., 41. sz. 162–164., 42. sz. 167–168., 43. sz. 170–171., 44. sz. 175., 45. sz. 178–180., 46. sz. 181–182., 47. sz. 185–186. — A kéziratot valószínűleg 1789-ben elárverezték. Arra vonatkozóan, hogy ma hol található, nincs adatom.

oktatásban ezekben az években kezdett egyébként hatni a filantropizmus, de igazán jelentőssé majd csak 1790 után vált.¹⁷

Miután Korabinszky egy ismerősétől megtudta, hogy nagybátyja meghalt, visszatért Pozsonyba. Itt Weber könyvnyomdásszal lépett kapcsolatba, és megalapították a Weber – Korabinszky Kiadót, ahol 1786-ban a *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* is megjelent. Weber azonban nem akarta, hogy Korabinszky adóssága őt is terhelje, ezért együttműködésük hamarosan megszakadt. Korabinszky sógora sem vállalta tovább a kezességet, hanem pert indított ellene. Könyvei, kéziratai, címergyűjteménye jóval többet értek ezer forintnál, a bíróság azonban ezt nem vette figyelembe.¹⁸ Korabinszky hiába keresett támogatást Batthyány József hercegprímásnál, Forgách Miklósnál és Vitzay grófnőnél, nem talált új kezet.

Ekkor írta *Vorstellung an Menschenfreunde von ihrem Verehrer* című röpiratát, remélve, hogy ezt olvasva valaki pártfogásába veszi. Megkérte Windisch, hogy írásában hivatkozhasson rá, ő azonban nemcsak ehhez nem járult hozzá, hanem mint cenzor a röpirat kinyomtatását sem engedélyezte. Így végül Korabinszky vagyonát lefoglalták, őt magát pedig megfosztották polgárjogától. Vagyonra összeírása több hónapig tartott, ő pedig közben Bécsbe utazott.

Még Pozsonyban jelent meg egy újabb nyelvészeti munkája, a *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs*, amely ugyancsak a gyakorlati célú nyelvtudományi művek közé sorolható.¹⁹ Az előszóban azzal indokolja a szótár szükségességét, hogy — többek között a Portával való háború következtében — kibővültek a népek közötti kapcsolatok, a török pedig olyan nyelv, amelyet egy nagy nép beszél, országunkhoz közel. Vagy ahogy a könyv elején található rézkarc szövege mondja: „Ein Glück für jeden fremden Mann, / Der selbst mit Türken sprechen kann.”

A könyv török ABC-t, török – német, magyar, cseh szótárt, német – török szótárt, két török verset német fordítással és török nyelvtani összefoglalót tartalmaz.

Bécsben Korabinszkyt Fries gróf házában egy levelező munkatársa segítette. Pozsonyból magával vitte a *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Kroatien*... kéziratát, amelyet most Oehler könyvnyomdász vett meg,

¹⁷ BREDETZKY idézett cikke az *Annalen*...-ben. 224. és 233. — Korabinszky pedagógiai munkái: *Spiele für Kinder, Gedächtnis und Verstand zu schärfen*. Pressburg, o. J. — Korabinszkynek ezt a munkáját sem találtam meg sem az OSZK-ban, sem az MTA Könyvtárában, sem pedig az Egyetemi Könyvtárban. — *Rechenbuch für die vaterländische Jugend*. — Kéziratban maradt, további sorsára vonatkozóan nincsenek adataim.

¹⁸ Nyomtatásban megjelent: KORABINSKY, J. M.: *Abbildung verschiedener Familienwappen im Königreiche Ungarn*. Pressburg, 1787. Weber – Korabinszky. 112.

¹⁹ Uő.: *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch – ungrisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefassten türkischen Sprachlehre*. Pressburg, 1788. Verlag des Verfassers. 162+78.

aki 18 ívet ki is nyomtatott belőle.²⁰ A könyvet előzőleg a *Magyar Kurír*ban mutatták be, és előfizetési felhívást is közzétettek.²¹ Eszerint a lexikon legalább tízezer helység leírását tartalmazza, megadja egymástól való távolságukat, elhelyezkedésüket kerületek, vármegyék és ítélszékek szerint, nemzetiségüket, vallásukat, földesurukat, leírja kincseiket, történetük nevezetes eseményeit, és a helységek nevét különböző nyelveken is felsorolja. A cikk mind külföldi utazóknak, mind hazai lakosoknak, újságíróknak, kereskedőknek, tudósoknak, íróknak, tanulóknak, katonáknak, „uraságoknak” ajánlja a könyvet, és kéri a földrajztudomány kedvelőinek segítségét, hiszen támogatás nélkül hazánkban a tudományok „könnyen Süketnémákká lehetnének”.²² A lexikonból minden héten kétszer két ívet akartak megjelentetni, ívenként hat krajcárért; Magyarországon a posta segítségével lehetett előfizetni. Mégis olyan kevés előfizető jelentkezett, hogy nem tudták fedezni a kiadás költségeit, így a munka nagy része kéziratban maradt.²³

1789 októberében árverezték el Korabinszky vagyonát Pozsonyban, az ő jelenléte nélkül. Nem várták meg a diákok és a tanárok visszatérését sem a városba, ezért sok értékes irata érdemtelenek kezébe került. Önéletrajza szerint elvesztette könyvtárát, melyet még Rintelnben kezdett gyűjteni, benne pedagógiai és történeti gyűjteménnyel, térképgyűjteményét, külföldön összeállított éremgyűjteményét, természetrajzi gyűjteményét, rézmetszeteit, a könyvesboltban lévő árukészletét — ez önmagában hatezer forint értéket képviselt — és kéziratok munkáit. Igaz, ez utóbbiak egy részét négy év múlva sikerült visszaszereznie. Sem Windisch — aki 1789-től polgármester-, sem a bíróság nem segített vagyona tényleges értékének felmérésében, sőt Windisch írói féltékenységből többször is ellenségesen viselkedett vele. Bredetzky Sámuel, soproni és bécsi evangélikus tanár, majd lemergi szuperintends viszont, aki Bécsben került kapcsolatba Korabinszkyvel, úgy látja, hogy Windisch és Korabinszky rossz kapcsolatához utóbbi bizalmatlan, makacs természete is hozzájárult, Windisch pedig, mint cenzor, kihagyta Korabinszky életrajzát Horányi *Memoria Hungarorum* című művéből. Az utókornak azonban mindkettőt tisztelnie kell, mert nagy munkát végeztek hazájuk megismertetésében.²⁴

1790-ben II. József halálával Korabinszkynek azon reményeiben is csalódnia kellett, hogy a császártól kap támogatást. Az udvarral Gottfried Van Swieten — az udvari tanulmányi bizottság elnöke — útján lépett kapcsolatba: neki

²⁰ Uő.: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von den Königreichen Kroatien, Slavonien, Dalmatien, Servien, Bosnien, Galicien, mit der vereinten Bukowina, vom Grossfürstenthum Siebenbürgen, von der Moldau und Wallachey*. Wien, 1789. Oehler. 1–18. ív.

²¹ KORABINSZKY Máté János: *Egy Históriaját, természet és Helységeknek állását magában foglaló Lexiconnya Horváth és Toth országoknak...* = *Magyar Kurír*. LXVIII. 1789. szept. 5. 1004–1008.

²² Uo. 1007.

²³ A kézirat további sorsára vonatkozóan itt sincs adatom.

²⁴ BREDETZKY idézett cikke, az *Annalen...*-ben. 230–234.

küldte el ugyanis betekintésre — még vagyona elárverezése előtt — a *Wasser und Producten Karte des Königreichs Ungarn* című térképét.²⁵ Bécsben a magyar felvilágosult nemesség két vezető személyisége, Széchenyi Ferenc és Forgách Miklós vették pártfogásukba Korabinszkyt: előbbi kiadatta térképét, Forgách pedig pénzzel támogatta. Korabinszky így megvásárolta a *Producten Lexikon von Kroatien...* kinyomtatott 18 ívét, de a munka további részeinek megjelentetésére már nem került sor, pedig a *Privat-Nachricht*-et azért írta, hogy ehhez segítőket toborozzon. Az 1791-ben megjelent *Wasser und Producten Karte* a kor szokásainak megfelelően több mint kilencven jelet alkalmazva mutatja Magyarországot főbb ásványainak, növényeinek, állatainak előfordulási helyeit, a fürdőket, barlangokat, gátakat, különféle ipari üzemeket, malmokat — ezekből tízfélét különböztet meg — és a várakat. Latin, német és magyar nyelven ad jelmagyarázatot. A külkereskedelem szempontjából fontos határállomásokat aláhúzással jelöli. A német, magyar, szlovák, román, ruszin, vend, szerb és horvát nemzetiségek elhelyezkedési területét különböző színek jelzik, nem túl pontosan.²⁶ A határországok és a megyék címereit is feltünteti. A fókuszát hiányzik, de német mérföldben megadott vonalas mérték segíti a távolságok felmérését.

Korabinszky térképét használta fel Robert Townson angol utazó egy könyve térképmellékleteként.²⁷ Townson kiegészítette a térképet közzétani jelölésekkel és postaúthálózattal, valamint fókuszát jelző kerettel. A jelmagyarázat angol, latin és magyar nyelvű, a vonalas mértéket angol mérföldben is megadja. Hiányoznak viszont a megyecímerek.²⁸ Ennek a térképnek 1800 körül francia nyelvű változata is megjelent.²⁹

Bécsben Korabinszky Hornpostel gyárosnál ismét házitanító lett. Ebben az időben készítette el hatvan lapból álló atlaszát, amelyre — mint az előszóban írja — már nagy szükség volt, mert a Colloredo-féle kisatlasz Magyarországról száz évvel korábban készült, és azóta sok minden megváltozott.³⁰ Különösen az ifjúságnak ajánlja művét a következő mottóval: „Wer sein Vaterland lieben

²⁵ KORABINSKY, J. M.: *Novissima Regni Hungariae potamographica et telluris productorum tabula. — Wasser und Producten Karte des Königreichs Ungarn. — Magyarország természeti tulajdonságának tükre.* Wien, 1791. (OSZK Térképtár).

²⁶ HRENKÓ Pál — PAPP-VÁRY Árpád: *Magyarország régi térképeken.* 2. jav. kiadás. Bp. 1990. Gondolat — Officina Nova. 161.

²⁷ KORABINSKY, In. Matth.: *A new map of Hungary, particularly of its rivers and natural productions.* Petrography and post roads added by (Robert TOWNSON). London, 1797. Robinson. (OSZK Térképtár)

²⁸ HRENKÓ Pál — PAPP-VÁRY Árpád: *i. m.* 160–161.

²⁹ KORABINSKY, In. Matth.: *Nouvelle carte de la Hongrie et particulièrement de ses Rivières et de ses Productions Naturelles.* La petrographie et les Routes de postes ont été ajoutées par l'auteur. H. n., 1800 körül. (OSZK Térképtár)

³⁰ KORABINSKY, J. M.: *Atlas regni Hungariae portatilis.* Wien, 1804. Schaumburg. 60. További kiadásai: Pressburg, 1817., Landes és u.o. 1837.

will, der muss es kennen"; de utazóknak, üzletembereknek is jó szolgálatot tehet az atlasz. Korabinszky már a *Produkten Lexikon von Ungarn* kiadása után elhatározta, hogy ennek kiegészítéseként egy atlaszt is készít, de erre — mecénásai (köztük talán Széchényi Ferenc?) segítségével — csak most kerülhetett sor.³¹ Még arra is utal, hogy az atlasz alapján új lexikonon is dolgozik.³²

Az első lapon felsorolja a magyar királyokat, valamint az ország fontosabb ásványait, növényeit, állatait, üzezeit, ahogy ezt megelőző földrajzi műveiben is láttuk. Ezután először egy áttekintő térképet közöl az országról, amelyen dunáninneni, dunántúli, tiszáninneni és tiszántúli kerületekbe osztja be a megyéket (Komitate) és külön felsorolja a közigazgatásilag különálló területeket (Districte): a szepesi 16 várost, a Jászságot, a Kis- és Nagyunságot, a hajdúvárosokat, a katonai határőrvidéket és a csajkások területét sorolja ide. Egyes gazdasági adatokat is feltüntet, jelöli például a bányákat és a bánáti rizsföldeket. Ezt követi Magyarország postatérképe a postaállomásokkal és a postautakkal, Bécstől Brassóig és Velencétől Lembergig. Az V–LVIII. lapokon találjuk 46 megye térképét; egyes megyéket Korabinszky részekre osztott, és két vagy három lapon rajzolta meg őket. A *Wasser und Producten Karté*hoz hasonlóan feltünteteti a megyék címereit, alatta pedig a megyék területét négyzetmérföldben. Az adatokat illetően forrásként hivatkozik Görög Demeterre, Schwartner Márton *Statistikájára* és más művekre. Fokhálózati nincs, de a ke-reteken fokbeosztás található. A helységnevek mellett jelekkel adja meg a település fajtáját (szabad királyi város, bányaváros, mezőváros, falu, tanya, stb.), vallását (katolikus, evangélikus, református, görög) és nemzetiségét. A jelmagyarázat az utolsó lapon található. A helységnevek németül szerepelnek, de több lapon táblázat mutatja a szlovák, magyar, ruszin, illetve román névváltozatokat. Képet közöl Besztercebányáról és Budáról. A Kecskeméti pusztához, a Tótságához, Kis-Honthoz és Csongrád megyéhez néhány mondatos szöveges megjegyzést is fűz, Torna megyénél pedig fürdőket, vashámorokat és különféle malmokat jelöl, s ezekhez jelmagyarázatot is ad. Az LIX–LX. lapokon a városok mutatója, magyar kiejtési útmutató, valamint Charlottenburg és Schöndorf bánáti falvak alaprajza található. E két képet Korabinszky valószínűleg Grise-lini könyvéből vette át.³³

Az atlaszról 1805-ben kritika jelent meg, mely hibájaként rója fel, hogy túl kicsi formátumú, a megyék területét hibásan adja meg, és így nem lehet távolságszámításokat végezni, az áttekintő térkép pedig kicsi ehhez. Néhány megye határvonala (pl. Győr, Zemplén), hegyei és folyói rosszul vannak megrajzolva,

³¹ BREDETZKY a *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn* című idézett művében bemutatja az atlaszt, és támogatására szólított fel. (35–37.)

³² BREDETZKY szerint Korabinszky ebből már elhagyta volna a történeti leírásokat. L. Bre-detzky idézett cikkét az *Annalen...*-ben: 232.

³³ GRISELINI, Franz: *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. I–II. Teil.* Wien, 1780. Krauss Képmellékletekkel.

és több település is rossz helyen szerepel.³⁴ Bredetzky szerint is Korabinszky túl sok mindent vitt fel a lapokra, csillagászati helymeghatározással pedig nem foglalkozott.³⁵

Maga Korabinszky az atlasz előszavában úgy próbálja eligazítani az olvasót, hogy a megyetérképeken két egymáshoz egészen közel eső helység távolsága kb. fél óra. 1782–84-ben Korabinszky részt vett Andreas Neu ezredes *Geographische Charte des Königreichs Hungarn* című térképe névírásainak készítésében, de nem volt szakképzett felvételező térképész.³⁶ Atlasza nem is pontossága miatt jelentős, hanem azért, mert a kor szükségletének megfelelően az érdeklődő közönség részére 46 megye térképét együtt jelentette meg nyomtatásban. Hornpostel halála után Korabinszky a lányához költözött, Pozsonyba. 1811-ben József nádortól munkássága elismeréseként évi 400 forintos nyugdíjat kapott, bár az erről szóló korabeli tudósítás inkább azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy a nádor mennyire értékeli és támogatja a haza szolgálatát.³⁷ Korabinszky nem sokáig élvezhette a nyugdíjat: ugyanezen év június 23-án hunyt el Pozsonyban. Haláláról a német *Allgemeine Literatur-Zeitung* is megemlékezett.³⁸

II. A Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn

A 18. század első felének hon- és államismereti irodalma, melynek legjelentősebb képviselője Magyarországon Bél Mátyás volt, a felvilágosodás korában a pozsonyi földrajzi-történeti, honismereti irányzattal folytatódott.³⁹ Ennek kiemelkedő egyéniségei Korabinszky János Mátyás és Karl Gottlieb Windisch. Az utóbbi már az 1771-től 1773-ig megjelent *Pressburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste* című erkölcsi hetilapjában is helyt adott természettudományi és gazdasági cikkeknek, 1781-től pedig az *Ungrisches Magazin*ban még nagyobb számban szerepeltetett földrajzi-történeti leírásokat.⁴⁰ 1772-ben kiadott könyvében nyolc fejezetben tárgyalja Magyarország

³⁴ *Atlas regni Hungariae portatilis* = *Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten*. Évf. n. 1805. Januar. 44–48.

³⁵ BREDETZKY idézett cikke az *Annalen*...-ben. 231.

³⁶ FODOR Ferenc: *A magyar térképrás. I. kötet*. Bp. 1952. Honvéd Térképészeti Intézet. 157.

³⁷ *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*. Wien, 1811. I. Bd. 107., valamint: *Magyar Kurír*. LXXX. 1811. Nr. 26. 403–404.

³⁸ *Allgemeine Literatur-Zeitung*. Halle–Leipzig. Évf. n. 1811. 237. sz. 951–952., valamint *Annalen*... Wien, 1811., III. Bd. 112.

³⁹ Bél Mátyás jelentőségéről: KOSÁRY Domokos: *i. m.* 150–151. — A pozsonyi irányzatról: uo. 584.

⁴⁰ *A magyar sajtó története*. 191–192.

politikai berendezkedését, történetét, ír az ország nevééről, lakosairól, vallásairól; külön csoportban tárgyalja Alsó- és Felső-Magyarországot, s ezeken belül megyénként ad földrajzi leírást.⁴¹ Windisch egy kifejezetten földrajzi művet is megjelentetett Magyarországról.⁴² Ebben a földrajzi, természetrajzi, politikai bevezető után az ország területét ugyancsak Alsó- és Felső-Magyarországra osztva mutatja be, majd kerületenként (Dunán-innen és -túl, illetve Tiszán-innen és -túl), megyénként (Geschpanschaft), járásonként (Bezirk) halad, az egyes járásokon belül pedig röviden bemutatja a jelentősebb településeket. Bár a Bánságot Magyarországhoz visszacsatoló 1778-as rendelet megjelenése után vagyunk, mégis külön részben ír Temes, Torontál és Krassó megyékről, és persze a közigazgatásilag most is különálló bánsági határörvidékről. A második kötet végén tárgymutató, német helynévmutató, valamint a magyar, szláv és latin nyelvű terület-, folyó- és helynevek mutatója található. Tíz évvel később Windisch Erdélyt hasonló módon leíró kötettel egészítette ki e munkáját.⁴³ 1775-ben egyébként Kazinczy Ferenc már magyar nyelven is megjelentetett egy rövidebb terjedelmű földrajzi leírást Magyarországról, melyben ő is az általánosan használt négy kerületre és megyére való beosztást követte.⁴⁴

A pozsonyi följrajzi-történeti irodalom legjelentősebb alkotása Korabinszky fő műve, a *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*⁴⁵ Ez a munka nem az eddig szokásos kerületenként és megyénként, hanem településenként mutatja be az országot, betűrendes helységnevtár formájában. Korabinszky az előszóban kifejti, hogy városokat, kastélyokat, uradalmakat, mezővárosokat, falvakat, valamint tavakat és folyókat vett fel a lexikonba, különösen olyanokat, amelyek megérdemlik figyelmünket. Hiányzik viszont még sok benépesítetlen vagy kevés lakossal rendelkező birtok neve, mert ezekkel túl terjedelmes lett volna a könyv. Az egyes településekről olyan adatokat közöl, amelyek az olvasó felvilágosítását szolgálják és hasznosak a közéletben. Ezek pedig a következők: a település neve az országban beszélt nyelveken, fekvése, tulajdonosa, történeti viszonyai, gazdasága, hivatalai, művészeti és tudományos élete és érdekességei.

Hasonló művek kiadására ebben az időben Európa más országaiban is sor került: 1781-ben jelent meg például Londonban az a földrajzi szótár, amely az akkor ismert világ európai, ázsiai, afrikai és amerikai országainak, vidékeinek,

⁴¹ WINDISCH, Karl Gottlieb: *Politisch-geographisch-und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn*. Pressburg, 1772. Löwe. 474.

⁴² Uő.: *Geographie des Königreichs Ungarn*. 1–2. Bd. Pressburg, 1780. Löwe. 395. és 322.

⁴³ Uő.: *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Pressburg, 1790. Löwe. 520.

⁴⁴ [Kazinczy] Kazintzy Ferenc: *Magyar ország geographica, az az földi állapotjának le-rajzolása*. Kassa, 1755. 71. — Hasonmás kiadás a Tiszáninnyi református egyházkerület nagykönyvtárában (Sárospatakon) őrzött példányról. H. n., 1986. Kazinczy Társaság és BAZ Megyei Levéltár.

⁴⁵ KOSÁRY Domokos: i. m. 585. valamint KORABINSZKY, J. M.: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. = Allgemeine Literatur-Zeitung. Jena–Leipzig. 1786. 141. sz. 505.

településeinek, folyóinak, hegyeinek, stb. leírását tartalmazza, betűrendben.⁴⁶ A művet térképek, a főbb városok látképei és az európai uralkodók kronológiai táblázatai egészítik ki, valamint egy általános földrajzi bevezető, amely a földgömb használatával is megismerteti az olvasót. Az egyes szócikkeken belül a leíró földrajzi részekben van a hangsúly, de nem marad el a történeti vonatkozású ismeretek közlése sem. Ugyanígy jellegű francia nyelvű művet adtak ki angol minta alapján 1783-ban Brüsszelben.⁴⁷

Korabinszky lexikona szempontjából azonban elsősorban a német munkákat érdemes vizsgálnunk. Egyrészt azért, mert a német felvilágosodás volt általában véve közvetítő és példa értékű Magyarország számára.⁴⁸ Másrészt a 18. században Németország volt a leíró statisztika művelésének központja, s így jelentős hatást gyakorolt az ilyen irányú magyar tudományos tevékenységre is. Ezt az irányzatot a nevezetességek, a politikai, földrajzi és közjogi helyzet viszonylag kevés adattal való leírása jellemezte.⁴⁹ Végül pedig Korabinszky németországi útjai és tanulmányai során közvetlenül is megismerkedhetett német földrajzi-történeti-statisztikai művekkel.

Nem sokkal a *Produkten Lexikon von Ungarn* megjelenése előtt látott napvilágot például Nürnbergben egy kétkötetes munka, mely — előszava szerint — olyan földrajzi neveket tartalmaz betűrendben, amellyel újságokban vagy történeti művekben találkozhat az olvasó.⁵⁰ Ez a lexikon is az egész akkor ismert világból veszi anyagát; folyókat, tavakat, szigeteket, hegyeket, országokat, vidékeket, megyéket (magyarokat is), településeket, népeket, vallásokat, sőt törvényeket (pl. száli törvény) mutat be. A településeknél meghatározza földrajzi fekvésüket — ország, közigazgatási egység, esetleges folyó vagy hegy alapján —, s ha tudja, leírja történetüket, gazdaságukat, középületeiket, városképüket, megadja a lakosság számát és a helységnév etimológiáját. Korabinszky műve — még külső formai jegyeit tekintve is — igen nagy hasonlóságot mutat ezzel a lexikkal, s mindkettő különbözik az említett angol munkától abban, hogy nagyobb hangsúlyt helyeznek a történeti viszonyok bemutatására.

Korabinszky természetesen nem vállalkozhatott az egész Földet bemutató könyv írására, sőt Magyarországot is a legszorosabb értelemben vette: Horvátország, Szlavónia és Erdély települései nem szerepelnek a műben. (Mint az előző fejezetben láttuk, ezeket egy másik kötetben akarta megjelentetni.) Felvett viszont helységeket Kővár Vidékéről (Csolt). (A Partium többi megyéjéből

⁴⁶ SEALLY, John-Lyons, Israel: *A complete geographical dictionary. I–II.* London, (1781.) John Fielding. Oldalszámozás nélkül.

⁴⁷ VOSGIEN, Mr.: *Dictionnaire géographique. I–II.* Bruxelles, 1783. Chez Benoit Le Francq. 575. és 600.

⁴⁸ KOSÁRY Domokos: *i. m.* 260.

⁴⁹ *A történeti statisztika forrásai:* Szerk.: KOVACSICS József. Bp. 1957. Közgazd. és Jogi K. 8.

⁵⁰ JÄGER, Wolfgang: *Geographisch-Historisch-Statistisches Zeitungslexicon. I. Theil.* Nürnberg, 1782. Grattenauer. 912. II. Theil. uo. 1784. 996.

azonban nem.) Műve a maga nemében így is az első volt a hazai viszonyok között. A *Merkur von Ungarn* egykorú kritikája szerint pedig az „egyik legjobb és leghasznosabb mű, mely idén (1786) hazánkban megjelent”.⁵¹

Ugyancsak e cikk szerint Korabinszky a települések nevét egy ún. kataszterből vette, melyekből ekkoriban több is készült az ország leírásához és feltérképezéséhez.⁵² Körülbelül 8480 címszót tartalmaz a kötet — írja a cikk —, de mivel egy nevet több helység is viselhet, tízezerre teszi a lexikonban leírt települések számát. Ezeket a számokat összehasonlíttja egy másik forrással, egy korabeli regiszter adataival: a regiszter a szűken vett Magyarország 10 001 helységnevét sorolja fel, ebből 512 található a Bánátban. Korabinszky lexikona 7640 olyan települést említ, amely a regiszterben is szerepel, ebből 274 bánáti, valamint 843 olyan helységnevet, amely a regiszterből hiányzik. Így 2361 azoknak a helységneveknek a száma, amelyek csak a regiszterben szerepelnek, a lexikonban nem.

Az eltérésnek a cikk szerint több oka van: egyrészt a regiszter a prédiomokat is felsorolja, másrészt míg a lexikon a német helyesírást veszi alapul, a regiszter latin, magyar és más változatokat közöl, s így az összehasonlítás nem lehet tökéletes, végül pedig a lexikonban egy név több helységet takarhat, a regiszterben viszont minden település külön címszó.⁵³ Én nem vizsgáltam a lexikonban szereplő összes helységnév számát, csak a bánátiakét: ezekből 707-et találtam. Sajnos ezt nem tudom összevetni a cikk adataival, mert az nem adja meg, hogy a regiszterből hiányzó és csak a lexikonban szereplő 843 név közül mennyi a bánáti. Korabinszky lexikona összeállításkor bizonyára felhasználta azokat az ismereteit, amelyeket a már említett Neu ezredes-féle *Geographische Charte des Königreichs Hungarn* című térkép névírásaikor szerzett. A kötet ajánlása is Neu ezredesnek szól.⁵⁴ A lexikont pedig Korabinszky — az előszó szerint — újabb térképek elkészítésének alapjául is szánta. Ezenkívül több más térképet is forrásként használt fel, ezek jegyzékét szintén az előszóban adja meg: a metszett térképek közül a Mikoviny-gyűjtemény néhány megyetérképét és Kovács János, Fucker András, Reviczky János Ferenc, Kray Pál, Christoph Burgstaller, Franz Grisellini és Kenedics József megyéket, illetve vidékeket ábrázoló térképeit említi; a kéziratos térképek közül felsorolja ugyancsak Mikoviny Sámuel, valamint Erich Fritsch, Kovács Károly és ismeretlen szerzők megyetérképeit. Leírja, hogy Mikoviny kéziratos térképeit Mikoviny

⁵¹ KORABINSKY, J. M.: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* = *Merkur von Ungarn*. 1. évf. 1786. 11. 1063.

⁵² A cikk nem ír arról, hogy pontosan ki készítette ezt a katasztert és milyen célból.

⁵³ A *Merkur von Ungarn* idézett cikke, 1064–1067.

⁵⁴ Andreas Neu (1743–1803) irányította Magyarország katonai feltérképezését 1782–84-ben. — FODOR Ferenc: i. m. 111. — Életére vonatkozóan l. WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 20. Teil. Wien, 1869. Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. 236–237.

tanítványa, Erich Fritsch hagyatékából vásárolta meg néhány évvel korábban.⁵⁵ Összesen 37 megye, a Bánát, valamint Tokaj- és Kővár- vidék térképeit nevezi meg.

A lexikon alapjául szolgált még Korabinszky postatérképe Magyarországról.⁵⁶ Ez eredetileg az 1778-as *Almanach*hoz készült, Müller Ignác főhadnagy rajzolta Korabinszky útmutatása alapján, és Bécsben metszette Christian Juncker. A térkép külön színekkel jelöli Magyarország négy kerületét, Szlavóniát és Erdélyt. Jelekkel mutatja a tárnoki, személynöki, bánya-, érseki, püspöki és mezővárosokat, a falvakat, a postautakat pedig folyamatos vonallal ábrázolja. A fokhálózatot a kereten jelzi, a vonalas mértéket német mérföldben adja meg. Fodor Ferenc szerint ez az első nyomtatott postatérképünk.⁵⁷

Mivel 1778-ban a kiadó nem jelentette meg a térképet az *Almanach*ban, Korabinszky most a lexikon mellékleteként adta ki. Közben azonban 1785-ben II. József tíz kerületre osztotta fel az országot, ezért meg kellett változtatni a térkép színezését. A tíz kerületen kívül külön színek jelölik Erdélyt, a Partiumot és a határvidéket. Ugyanakkor a térkép alján a megyék listája a régi négy kerületre való beosztást követi.

A lexikon előszava szerint Korabinszky a települések leírásánál felhasznált információit — a térképeken kívül — különböző leírásokból, saját levelezéséből és szóbeli tudakozódásból vette. Már említettem, hogy a *Merkur von Ungarn* cikke szerint egy kataszttert is felhasznált. Az egyes szócikkekből pedig kiderül, hogy voltak anyakönyvi (Béla) és adózási adatai (Akli), utána nézett történeti forrásoknak (Simontornya), ismerte egyes települések címerét és pecsétjét (Cseszte), épületek feliratait (S. Mária), valamint néhány helység esetében a róluk megjelent irodalmat is (Tokaj). A *Merkur von Ungarn* idézett cikke a könyv földrajzi és történeti adatait többnyire tévesnek tartja, és azt írja, hogy ezek más művekben sokszor nem is találhatók meg. Ugyanakkor pontatlanságok, tévedések is bekerültek a szövegbe és sok minden hiányzik, de ezeket a következő kiadásnál korrigálni lehet. Ilyen fáradságos munka első megjelentetésénél különben sem követelhetünk tökéletességet.⁵⁸ Tegyük még hozzá, hogy az említett német *Zeitungs-Lexicon* szerzője is megjegyzi munkája elején: lehetséges, hogy könyvében előfordul néhány pontatlanság, és mind az első kötet végén, mind a második kötet elején javításokat és kiegészítéseket közöl.

Korabinszky pedagógiai elkötelezettségét mutatja, hogy az előszóban arra is kitér, hogyan lehet munkáját helyes pedagógiai módszerekkel a magán- és

⁵⁵ E térképek további sorsáról: BENDEFY László: *Mikoviny Sámuel megyei térképei*. Bp. 1976. Akad. K. 40–42.

⁵⁶ KORABINSKY, J. M.: *Vorstellung des Königreichs Ungarn nach den Poststationen für Reisende*. Pressburg, 1790. Korabinsky. OSZK Térképtár.

⁵⁷ FODOR Ferenc: *i. m.* 161.

⁵⁸ A *Merkur von Ungarn* idézett cikke, 1067.

közüoktatásban is felhasználni. Különösen a postatérkép használatát tartja fontosnak az órákon, valamint azt, hogy annak alapján a tanulók is rajzoljanak térképeket. A tanár vegye figyelembe a tanulók korát és képességeit, és ne száraz előadást tartson, hanem mondja el az érdekességeket is az egyes településekről. Korabinszky ezen nézeteiben ismét a filantropizmus hatása tükröződik.

Az előszó Magyarország természetföldrajzi és közigazgatási áttekintésével zárul. Megadja az ország határait, fő folyóit és tavait, végül az új közigazgatási rend szerinti tíz kerület ismertetése következik.

A lexikonban a helységneveket általában németes formában találjuk meg, de Korabinszky sok esetben több névváltozatot is megad (pl. latint, magyart, szlovákot, ruszint). Megkönnyíti az eligazodást — Windisch földrajzi művéhez hasonlóan — a lexikon végén található két regiszter: az első a német, a második a szlovák, horvát, szerb és román helységnevek magyar megfelelőit tartalmazza. Az első regiszter ezenkívül sok kiegészítést is ad az egyes szócikkekhez.

Korabinszky azonban nemcsak helységneveket vett fel a lexikonba, hanem más földrajzilag, közigazgatásilag vagy történetileg fontos címszavakat is. Így folyókat (Vág), tavakat (Fertő), szigeteket (Csepel), hegyeket (Bakony) — ezeknél meghatározza földrajzi helyüket, valamint ír történeti és gazdasági vonatkozásairól. A területek közül külön címszóként szerepel a Nyírség, az Őrség, Rákos mezeje, a Szepesség és a regiszterben a Csallóköz (Schütt). A privilégizált népek közül ír a jáász-kunokról, a szepesi lándzsásokról és Szent László nemeseiről Zalában, a regiszterben pedig a hajdúvárosokról.

Egy szócikkben összefoglalja Magyarország és Erdély harmincadhelyeit (bár Erdély települései egyébként nem szerepelnek a lexikonban). A földrajzi fogalmak közül megmagyarázza a -ság végződés és a sárköz (mocsarak, folyók közti terület) jelentését. Végül egy érdekesség: önálló címszó a málé (Maley) kifejezés is, amely Korabinszky szerint a románoknál a kukoricalisztet jelenti, ebből kását készítenek (Mamaliga), és erősek, hosszú életűek lesznek tőle.

Az egyes településeket ismertető szócikkekben Korabinszky nagy hangsúlyt helyez a földrajzi fekvés minél pontosabb meghatározására. Ahol sikerült megfelelő adatokat gyűjtenie, ír a lakosság létszámáról, nemzetiségéről, felekezeti hovatartozásáról és a helytörténetről; bemutatja a birtokosokat, az építészeti jellegzetességeket, információkat ad a köz- és hadügyigazgatásra, az igazságszolgáltatásra, az adózásra, a gazdaságra és a kultúrtörténetre vonatkozóan, sőt olykor kitér a helységnév etimológiájára is.

A *Produkten Lexikon*ról összefoglalóan megállapíthatjuk tehát hogy igen sok szempontból forrásul szolgálhat a 18. század második felének magyar történetéhez, hozzá kell azonban tennünk azt is, hogy adatai gyakran hiányosak, pontatlanok. Korabinszky művét felhasználta Hajnóci R. József Lőcse városáról írt tanulmányában,⁵⁹ és jelentős hatással volt a *Produkten Lexikon* a később-

⁵⁹ HAJNÓCI R. József: *Lőcse városa 1786-ban* = Közlemények Szepes vármegye múltjából. 7. évf. 1915. 1. sz. 24–38.

bi, leíróstatistikai módszerrel összeállított helységnévtárakra, pl. Vályi András *Magyar Országának leírása* című művére is.⁶⁰

*Korabinszky János Mátvás kéziratai, térképei és
nyomtatásban megjelent művei*

I. Korabinszky kéziratban maradt művei (lelőhelyük eddig ismeretlen):

Beschreibung der königlichen ungarischen Haupt-Frey-und Krönungstadt Pressburg. Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von den Königreichen Kroatien, Slawonien, Dalmatien, Servien, Bosnien, Galicien, mit der vereinten Bukowina, vom Grossfürstenthum Siebenbürgen, von der Moldau und Wallachey.

Geographisch-statistische Tabelle vom ganzen Erdboden.

Rechenbuch für die vaterländische Jugend.

Tabula memorialis, sistens ideam ac ambitum universae eruditionis humanae.

II. Korabinszky egyéb kéziratai (a keletkezés időrendjében):

Fortsetzung des Ehrendenckmahls. Album. (OSZKK Oct. Germ. 233.)

Privat-Nachricht an Menschenfreunde. (OSZKK Quart. Germ. 869.)

Korabinszky levele Széchényi Ferenchez 1802-ből. (OSZKK Fol. Germ. 803. — Időközben elveszett)

III. Korabinszky térképei (a megjelenés időrendjében):

Vorstellung des Königreichs Ungarn nach den Poststationen für Reisende. Pressburg 1790. Korabinsky. 42×35 cm. (OSZK Térképtár)

Novissima Regni Hungariae potamographica et telluris productorum tabula. — Wasser und Producten Karte des Königreich Ungarn. — Magyarország természeti tulajdonságának tüköre. Wien, 1791. 60×46 cm. (OSZK Térképtár)

A new map of Hungary, particularly of its rivers and natural productions. Petrography and post roads added by (Robert Townson). London, 1797. Robinson. 59×46 cm. (OSZK Térképtár)

Nouvelle carte de la hongrie et particulièrement de ses Rivières et de ses Productions Naturelles. La petrographie et les Routes de postes ont été ajoutées par l'auteur. H. n., 1800 körül. 59,5×46,5 cm. (OSZK Térképtár)

Atlas regni Hungariae portatilis. Wien, 1804. Schaumburg. 60. További kiadások: Pressburg, 1817. Landes és uo. 1837. (OSZK Térképtár és MTA Könyvtára, Kézirattár)

C. Comaromiensis. Wien, 1804. 16,5×10,5 cm. Atlaslap az *Atlas regni Hungariae portatilis*ből. (OSZK Térképtár)

IV. Korabinszky nyomtatásban megjelent művei (a megjelenés időrendjében):

Anschickung zu den biblischen Geschichten und zur nützlichen Kenntniss der Ziffer. Regensburg, 1760.

Der ungarische Sprachmeister. Pressburg, 1774., Landerer. — További kiadások: 1779., 1787., 1793., 1800., 1805.

Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778. Wien—Pressburg, 1778., Verlag der Gesellschaft. 434.

Beschreibung der königlichen ungarischen Haupt-Frey-und Krönungsstadt Pressburg. I. Theil. Prag, 1785. Schönfeld. 137.

Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. Weber—Korabinszky. 858.

Abbildung verschiedener Familienwappen im Königreiche Ungarn. Pressburg, (1787.) Weber—Korabinszky. 112.

⁶⁰ KOSÁRY Domokos: i. m. 585.

Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch—ungrisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefassten türkischen Sprachlehre. Pressburg, 1788. Verlag des Verfassers. 162+78.

Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von den Königreichen Kroatien, Slawonien, Dalmatien, Servien, Bosnien, Galicien, mit der vereinten Bukowina, vom Grossfürstenthum Siebenbürgen, von der Moldau und Wallachey. Wien, 1789. Oehler. 1—18. ív.

Spiele für Kinder, Gedächtniss und Verstand zu schärfen. Pressburg, o. J.

V. Korabinszky műveiből átvett és nyomtatásban megjelent munkák:

Beiträge zur Geschichte der Königlichen Freyen Stadt Pressburg. = Ungrisches Magazin. 1781. I. Bd. 1. St. 114—120. és 1781. I. Bd. 2. St. 241—246.

HAJNÓCI R. József: *Lőcse városa 1786-ban* = Közlemények Szepes vármegye múltjából. 7. évf. 1915. 1. sz. 24—38.

RUMY Károly György: *Beiträge zur Geschichte der königlichen Freystadt Pressburg* = Iris. 4. évf. 1828. 33. sz. 131—132., 34. sz. 134—136., 35. sz. 139—140., 36. sz. 142—143., 37. sz. 146—148., 39. sz. 155—156., 40. sz. 158—160., 41. sz. 162—164., 42. sz. 167—168., 43. sz. 170—171., 44. sz. 175., 45. sz. 178—180., 46. sz. 181—182., 47. sz. 185—186.

HORVÁTH, TERÉZIA

János Mátyás Korabinszky und sein Hauptwerk: Das Geographisch-Historisches Lexikon

Die Abhandlung skizziert die Laufbahn von János Mátyás Korabinszky, einer der vielseitigen Persönlichkeiten der ungarischen Aufklärung, zum Teil auf Grund handschriftlicher Quellen, zum Teil seiner in Druck erschienenen Werke, sowie mit der Benutzung der zeitgenössischen, zumeist Zeitschrift-Kritiken und der neueren Fachliteratur. Nach dem Skizze seiner Biographie beschäftigt sich die Verfasserin besonders eingehend mit seinem Werke, betitelt *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, das eines der bedeutendsten Werke der ungarländischen (Pressburger) Vaterlandskundeliteratur war. Das Lexikon beschreibt das Land nach Siedlungen, in Form eines alphabetischen Ortschaftenregisters. Die Abhandlung beweist die europäischen Muster des Werkes, mit besonderer Berücksichtigung auf die Anregungen aus Deutschland, weil Korabinszky während seiner Studienreisen in Deutschland sich auch unmittelbar mit der dort blühenden geographisch-historisch-statistischen Fachliteratur bekannt machte. Eine besonders große Ähnlichkeit zeigt Korabinszkys Werk mit einem 1782 zu Hamburg erschienenen Zeitungslexikon; alle beide legen eine große Betonung zum Beispiel auch auf die Präsentation der historischen Verhältnisse. Der Verfasser des Lexikons schöpfte seine Informationen zur Beschreibung der Siedlungen aus zeitgenössischen Landkarten, sowie aus verschiedenen Beschreibungen, aus seinem eigenen Briefwechsel und aus mündlichen Erkundigungen. Nach der Feststellung der Verfasserin hatte das behandelte Produkten Lexikon einen großen Einfluß auch auf die späteren Ortsnamenregister und — trotz seiner Ungenauigkeiten — kann es zur Forschung der ungarischen Geschichte der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts als Quelle dienen.